

Lidé ve skalách. Pravěk Kokořínska – úvodem

Kokořínsko patří mezi nejrozsáhlejší, nejnižší a nejjižněji položené a také nejvariabilnější skalní oblasti českých pískovců. Na jihu dosahují skály k Labi a nalezneme zde nízko položený reliéf s denudačními troskami kdysi rozsáhlých skalních plošin, ze kterých trčí osamělé skalní suky a věže. Reliéf dále od Labe na sever je navázaný na severojižní údolí Pšovky, Liběchovky a jejich přítoky. Při pohledu shora skály mizí hluboko v údolích pod námi, kde tvoří mnohdy několik úrovní nad sebou, a přímo se tak nabízí označení skalní města naruby. Dále na severu v okolí Housky se vylupují na svazích a úpatích třetihorních vulkanických kuželů a vytvářejí opět jiný reliéf s velmi starými erozními tvary, jež přecházejí do rozsáhlých deflačních úvalů Dokeska mezi Českou Lípou a Bezděží, ze kterých ční ojedinelé ohlazené skalky a vyvýšenina Kummerského pohoří. Nejrozsáhlejší skalní výchozy jsou na hranách údolí, z nichž největší vytvořila Ploučnice s jedinečným kaňonem Pekla, a na patách osamocených vulkanických kuželů.

Nad tím vším ční osamělá lesní výspa strážící celý prostor, poeticky pojmenovaná trampy jako Roverské skály, s nejvyššími polohami až 450 m n. m., a všemu vévodí osamělá koruna skal pod vulkanickou kupou Vlhoště (614 m n. m.).

Více než 250 m výškového gradientu, různorodé podloží i velmi proměnlivý

reliéf pak způsobují obrovskou rozmanitost živé přírody. Sever byl vždy na živiny chudým prostorem, odkud vítr vyfoukal vše až na křemenný písek a od vrcholu doby ledové se zde vegetace proměnila jen málo, takže ji dnes můžeme velmi přiléhavě nazvat tajgou bezděžskou (též Živa 2019, 5: 230–234). Zádumčivé úvaly plné roz-

sáhlých rašelinišť a suché skalní výspy, prostor, kde neroste víc než borovice, bříza a k tomu několik nenáročných křovin. Les, který je stejný posledních 15 tisíc let, vhodný pro četné lovce a sběrače, ale nikdy ne úplně k zemědělství. Jedinou změnu přináší vulkanické kužely díky živinám z rozpadu bazaltů a andezitů.

Jih Kokořínska je pravý opak. Hluboké severojižní kaňony brázdí do hloubky rozsáhlé plošiny pokryté spraší – jemným prachem, navátým v době ledové, plným všech minerálních živin, co si jen mohou rostliny přát. Spraš je všude, nahoře na skalách, ve svazích i při dnech údolí. Erozi v průběhu celého holocénu jsou obnažovány stále hlubší neochuzené úrovně a vše je přesouváno a splavováno do údolí. Žádná jiná skalní oblast u nás dnes není tak vápnitá a plná živin jako jih Kokořínska. A kde jsou na živiny bohaté plošiny se spraší, daří se i zemědělcům.

Tato zdánlivě triviální predispozice reliéfem a distribucí sedimentů doby ledové se propsala jako kánon určující lidem pravidla hry do celého pravěkého vývoje. A tak jih i sever prošly jinou historií, každá část psala svůj příběh lidí ve skalách.

Historie objevování nebývá přímočará

Kokořínsko bylo krajem dvou jazyků a dvou badatelských světů, které spolu komunikovaly jen omezeně, a pro divoké válečné události poloviny 20. století byl jeden z nich takřka zapomenut. Česká předválečná archeologie se pískovcům věnovala spíše ojediněle a jinde, příznačně v kraji zvaném Český ráj, kde epizodicky působili Josef Ladislav Píč a Josef Vítězslav Šimák.

1 Meandry Ploučnice s přirozeným bezlesím říční nivou

Pískovcový svět jižního Kokořinska ale zůstával v této době mimo badatelský zájem (přítom J. L. Píč pocházel ze Mšena). V severní, německy mluvící polovině Kokořinska se výzkumu pískovců věnoval již koncem 20. let Julius Laufka, který prozkoumal čtyři lokality s mezolitickým (tři) a neolitickým (jednu) osídlením v okolí Lhoty u Dubé (dnes Dřevčic). Ačkoli to on sám vysloveně nezmiňuje, mezolitická naleziště musela ležet pod převisy vzhledem k bohatství organického materiálu, a Lhotu jako významnou lokalitu si ještě připomeneme. Německé předválečné bádání na rozdíl od českého již znalo pojem mezolit – střední doba kamenná – a tak nepřekvapí, že ho používal i Laufka. Z jeho výzkumů se bohužel zachovala jediná kratičká zpráva v Reichenberger Zeitung z r. 1931 psaná švabachem. Ten byl pro poválečné generace badatelů hůře čitelný a Laufkův výzkum byl na dlouho zapomenut. O něco později objevil povrchová mezolitická stanoviště v okolí Stvolínek Karl Stellwag. Na jeho práci navázal profesor archeologie na německé Karlově univerzitě Leonhard Franz, který nakonec pod vlivem české archeologie nálezy přisoudil neolitu, i přesto, že to způsobovalo problémy jak při popisu typologie artefaktů, tak funkcionality sídlišť.

Na znovuoobjevení mezolitu jako období s nejintenzivnějším osídlením pískovců v pravěku vůbec jsme museli počkat až do r. 1950, kdy František Prošek a Vojen Ložek prozkoumali malý převis u Zátyní, nedaleko od zmíněné Lhoty. Byl to vůbec první výzkum převisu, kde byl mezolit rozpoznán hned v terénu, a jedna ze dvou lokalit, na které byl český mezolit definován. Vedle tohoto převisu provedli oba badatelé i několik drobnějších sondáží v Roverských skalách s ojedinělými nálezy keramiky mladšího pravěku.

Na další rozsáhlejší výzkum oblast čekali až do 70. let, kdy v Roverských skalách začal zkoumat převisy Jiří Svoboda (Heřmánky I a Hvězda). Stejný autor pak s celým týmem archeologů i přírodovědců vedl mezioborový výzkum na přelomu milénia, který se věnoval několika desítkám lokalit Českého Švýcarska a severní části Kokořin-

ska. Prozkoumal mimo jiné převis Stará skála, který se po několika peripetiích podařilo identifikovat jako jednu z lokalit zkoumaných J. Laufkou.

Jih Kokořinska stál až na velké lokality mimo skály (hradiště Hradsko – M. Šolle, neolitické sídliště ve Mšeně – M. Lička) stranou zájmu profesionálních archeologů. Jak se ale ukázalo, nebyl místem, kde by se nic nedělo. Koncem 80. a v průběhu 90. let 20. století zde prováděl rozsáhlé sondáže převisů geolog a amatérský archeolog Karel Hörbinger. Výzkumy byly sice vedeny amatérsky bez prosévání, zato velmi pečlivě dokumentovány a popisy i nálezy se dochovaly. Máme tak k dispozici nálezy a popisy stratigrafií několika desítek lokalit i z jižní části Kokořinska.

K. Hörbinger ojediněle zavítal i na sever (jeho hlavním zájmem byl okres Mělník) a zde se opět dostane ke slovu naše Lhota. V denících najdeme popis převisu Pod Kamenným hřibem, v němž byla v r. 1988 patrná nezasypaná stará sonda. Plán převisu se shoduje s plánem Svobodovy Staré skály, a je tak jasné, že převis byl narušený již před aktivitami K. Hörbingera a obdélčný výkop, který viděl J. Svoboda, je tedy nejspíše zbytek Laufkovy sondáže.

Bádání v převisích neutuchá ani v posledních letech. Výzkumy zde provádí jak autor tohoto článku, tak další badatelé pod vedením Kataríny Kapustky. Důležité je, že moderní práce jsou komplexní a interdisciplinární a kombinací různých metod se snaží vytěžit maximum informací za

2 Převis Jestřebice IV – jeden z mnoha převisů prozkoumaných v 80. letech 20. století amatérským archeologem Karlem Hörbingerem

3 Mezolitické kamenné štípané artefakty z převisu Dobřeň I – výzkum K. Hörbingera

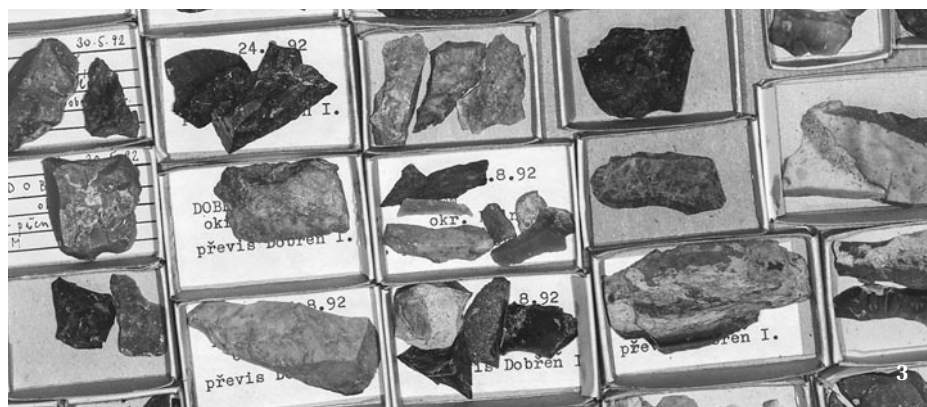
4 Převis Krápník při provádění vrtného průzkumu. Foto P. Šída (obr. 2 a 4)

5 Začišťování stratigrafie v převisu Střezivojice II – 10 tisíc let lidské historie na takřka dvou metrech sedimentů. Snímky P. Pokorného, pokud není uvedeno jinak

minimalizace ničené části souvrství. Každá výplň převisu představuje unikátní archiv historie vývoje přírody i lidské společnosti a jakékoli zbytečné ničení způsobuje nenahraditelné ztráty. Na tomto místě nezbývá než apelovat na čtenáře, aby se vyhnuli jakýmkoli zásahům do těchto unikátních situací.

Než přišlo teplo

Paleolit je nejdéle trvajícím obdobím lidské historie a po většinu času na našem území probíhal v dobách ledových, přesto ale název kapitoly tak trochu klame, protože doby ledové, ač trvající dlouho, se střídají s dobami mezileďovými, které byly minimálně stejně teplé, po většinu času však spíše teplejší, než je interglaciál současný. Nejstarší archeologické doklady lidské přítomnosti u nás můžeme klást někdy před 1 až 1,2 milionu let, do doby nepředstavitelně vzdálené s prostředím velmi odlišným. Interglaciály tehdy (a ještě dlouho poté) měly charakter středomořských subtropů, glaciály byly kratší a ne tak drsné. Pro Kokořinsko ale máme doklady mnohem později, až ze středního paleolitu vázaného na neandertálce (250–40 tisíc let před dneškem). Jeho starší fázi patří nálezy acheulénu z oblasti Stvolínek a ojedinělé pěstní klíny patřící stejné kultuře z Úštěcka. Kulturně nezařaditelné jsou obrovské soubory valounových industrií, které se nacházejí takřka na všech vyvýšeninách na pravém břehu Labe od Liběchova až po Mělník, s největší lokalitou v Mlazičích. Ze skal střední paleolit neznáme, ale tento fakt přikládáme spíš rychlým proměnám reliéfu než nějaké lovecké preferenci minulosti. Velký vertikální gradient skal způsobuje zvýšenou erozi, a tak většina potenciálních lokalit starších než poslední glaciální maximum (21–24 tisíc let před dneškem) se buď skrývá pod hlubokými nánosy sedimentů, nebo naopak erozí dávno podlehla.

První moderní lidé přicházejí do střední Evropy před asi 45 tisíci let a vytvářejí velmi specifickou a odlišnou kamennou industrii. Spolu s dalšími dochovanými kulturními projevy ji označujeme jako mladý paleolit a ten můžeme dál členit do různorodých kulturních skupin. Detaily nejsou až tak podstatné, podívejme se spíše na obecné trendy. Pro skály jako takové platí, co jsme již řekli. Lokality zde scházejí. Na rozsáhlých sprašových plošinách jižního Kokořínska ale nacházíme ojedinělé kamenné artefakty zařaditelné do mladého paleolitu i větší soubory na několika polohách. Nejvýrazněji je zastoupena kultura ze samého počátku mladého paleolitu – aurignacien (39–33 tisíc let před dneškem). Její bohaté soubory nacházíme v pásu podél Labe od Brocna přes Mlázice a Mělník až po Hradsko a Kaninu. Jižní Kokořínsko tak jistě bylo začleněno do loveckých schémat nejstarších moderních lidí a můžeme očekávat, že nálezy budou přibývat. Čím více se čas blíží glaciálnímu maximu, tím bylo klima drsnější a lidé se stahovali více do nížin.

Z Kokořínska zatím chybějí nálezy vázané na tuto časovou fázi spojené s lovci mamutů, gravettienem (33–24 tisíc let před dneškem). Glaciální maximum dožene osídlení Čech na pokraj kolapsu, lokalit je minimum, jsou krátkodobé a nenápadné, a tak nepřekvapí, že zde scházejí. Ale i potom, co se začne opět oteplovat a středoevropský prostor kolonizují lovci poslední velké mladopaleolitické kultury – magdalénieny (16–14 tisíc let před dneškem) – se na Kokořínsku, zdá se, lidé nenacházejí, nebo je zatím nedokážeme identifikovat v ojedinělých nálezech patinovaných čepeří a dalších pazourkových artefaktů. Změna přijde až zhruba tisíc let poté, co se výrazně oteplí. Oteplení pozdního glaciálu s sebou neslo počátek zalesňování krajiny a proměny vzorců chování zvířat. A na to lovci museli reagovat proměnou loveckých a sídelních strategií a návazně i hmotné kultury (vidíme hlavně kamenné štípané nástroje, ale jistě se měnilo vše). A tak se zrodil pozdní paleolit a do jeho loveckých vzorců již kokořínské skály a úvaly zapadaly.

Krajem borovic, bříz a prvních lovců

Les pozdního glaciálu a prvního tisíce let holocénu (preboreálu) vypadal jinak, než jsme zvyklí. Byl mnohem rozvolněnější a plný světlin, střídal se s rozsáhlými plochami bezlesí a tvořily ho takřka výhradně borovice a bříza. Kdybyste chtěli takový les vidět, máte jedinečnou šanci se jím projít. Rozsáhlé plochy lesů mezi Doksy, Bělou pod Bezdězem a Mnichovým Hradištěm a Mimoní zůstaly dodnes takřka stejné. Břízy, borovice, krušina, borůvka, občas na vlhkém místě smrk, vrby a topoly, trochu trav nebo ostřic – tajga bezděžská. Les skoro 15 tisíc let stejný, kus krajiny, kde se zastavil čas. Za vše může písek v podloží ochuzený o veškeré živiny. Jediné, co se změnilo, že dnes je mnohem hustší než na počátku a lesníci se snaží vložit smrk i na suché pláň, což se ne zcela daří.

Kokořínsko konce glaciálu a počátku holocénu vypadalo převážně takto, místy se na vlhkých nebo úživnějších stanovištích přidával smrk, modřín a líska. Od počátku holocénu se do lesa začnou pomalu šířit náročné listnáče, lípa, dub a jilm, ale po celý preboreál představují pouze sporadické posly nového věku. Dnešní tajga bezděžská je chudá na podrost a velmi nehostinná pro zvířata. Patrně tak vypadala vždy, ale borová tajga konce glaciálu a počátku holocénu v okolí byla přece jen v něčem odlišná – trávou, spoustou trávy. A kde je tráva, je i dost zvířete. Rostla v prosvětleném lese i na světlinách mimo lesní plochy, díky teplejšímu a vlhčímu klimatu jí bylo všude plno. A kde je tráva a zvířete, jsou i lovci. Pozdně paleolitické lokality nacházíme na Kokořínsku jak v otevřené krajině (např. okolí Stvolínků), tak pod převisy (např. Kožený zámek v Kokořínském dole).

Lidé z krajiny nezdisli ani v drsném ochlazení samého závěru pozdního glaciálu, v mladém dryasu (asi před 12 900 až 11 700 let). To sice pozastavilo hlavní trend spojený s oteplením klimatu – migraci druhů – ale nedokázalo ji zvrátit. Pískovcové krajiny se díky reliéfnímu bohatství ukazují jako mnohem rezistentnější než okolní nepískovcové nížiny a vrchoviny. Po skončení mladého dryasu se velmi rychle oteplilo a pozastavené migrace se

v preboreálu (asi před 11 700 až 10 200 let) rozeběhly nanovo.

Pozdně paleolitická kultura mizí a objeví se odlišný mezolit se specifickými hroty šípů sestavenými z malých retušovaných kusů kamene (mikrolitů), mnohdy geometrických tvarů. O podobě a charakteru této změny mnoho nevíme. Ale víme jistě, že mezolitických lokalit existuje výrazně více a objevují se všude. Nejlépe je známe právě ze sedimentů pod převisy, kde se zachovaly pozůstatky po přítomnosti lidí, chráněny před poškozením nebo zničením dalšími vrstvami sedimentovanými později nad nimi. Otevřená krajina byla jistě osídlena také, zde ale zbytky dávných tábořišť zničila orba a my nenacházíme nic více než kumulace kamenných artefaktů, navíc smíchaných se všemi mladšími nálezy.

Rychlá sedimentace pod převisy uchovává půdorysy loveckých tábořišť téměř netknuté, takže můžeme studovat jejich strukturu i variabilitu. Středobodem bylo centrální výhřevné ohniště, vedle něj se objevují další specializované pyrotechnologické objekty od varných jamek sloužících k vaření vody přes popelovité plochy na pečení až po rozsáhlé varné ohniště vyložené kameny o průměru až 1,5 m, sloužící patrně k přípravě velkého objemu potravy.

Lovena byla všechna ulovitelná zvířata od velké, zastoupené jeleny, srnci a divokými prasaty, až po drobnou, reprezentovanou kunami a lasicemi (nejspíše pro kožešiny). Loveny mohly být i ryby a ptáci, podstatnou složku potravy zajišťoval sběr, ať už rostlin, nebo živočišných zdrojů (vejčků, měkkýšů, obojživelníků). Poprvé se ve velkém objevuje využití lískových oříšků, které dokládají nálezy zuhelnatělých skořápek po jejich pražení. Preboreálních mezolitických lokalit zatím není tolik jako z následujících období, ale tyto rozdíly přičítáme jednak odlišnému schématu lokalizování sídlišť, kdy preboreální lovci často vyhledávali jiné převisy než pozdější obyvatelé skal, a pak faktu, že jako nejstarší osídlení je často to preboreální velmi hluboko na hranici dosahu archeologické sondáže. Naše putování má pokračování na str. 235–236.

Použitá literatura uvedena na webu Živý.